

اصالت مقابر امامزادگان زن در ایران

زهرا کوهساری^۱، فاطمه زهرا نادری

مسئله

ایرانیان پس از مشرف شدن به شرف دیانت اسلام، به سلاله پیغمبر(ص) و آل علی(ع) علاقه و ارادت خاصی پیدا کردند. عشق و علاقه ایرانیان، قطع نظر از جنبه دیانت و اعتقاد مذهبی، مبتنی بر دو اصل و دو علت دیگر نیز بود؛ یکی موضوع مظلومیت آل علی(ع) و غصب حق مسلم آنها از طرف خاندان بنی امیه و بنی عباس، و دیگری قرابت و همبستگی از لحاظ شهربانو دختر یزدگرد سوم آخرین پادشاه ساسانی که وی را همسر حسین بن علی(ع) و مادر امام سجاد(ع) می دانند.

به همین لحاظ و علل هر جا که فردی از اعقاب ائمه هدی علیه السلام بدرود زندگی می گفت، قبرش زیارتگاه شیعیان می شد و بر بالای مدفنش بقعه و بارگاه مجلی بر پا می کردند از آنجا که حکومت و فرمانروایی به ایلخانان مغول رسید، به گفته خواجه رشیدالدین فضل الله، غازان خان به دوازده امام و سادات علوی تعلق خاطر پیدا کرده بود. شادروان عباس اقبال آشتیانی در کتاب نفیس تاریخ مغول، در مورد احترام غازان به سادات علوی و اهل علم می نویسد: به اندازه ای در احترام به مقام منتسبین به خاندان رسول و اهل علم کوشید، که در عهد او عمال دیوانی در فرمان های دولتی گاهی اسامی سادات را بر اسم ایلخان و شاهزادگان مقدم می نوشتند. چون سلطان محمد اولجایتو به مذهب تشیع تعلق خاطر پیدا کرد و از اولجایتو به خدا بنده تغییر نام داد، قدر و مقام سادات هاشمی بیشتر از پیشتر قرب و منزلت پیدا کرد. سلطان محمد سکه به نام دوازده امام زد و مقابر آنان ملجاً و پناهگاه مغول های تازه مسلمان گردید. از طرف دیگر فرمود که داغی بساختند و نام ابوبکر بر سر داغ نقش کردند و موالی سنت و جماعت را فرمود که داغ بر پیشانی نهادند. همچنین تا آن اندازه به سادات اعتقاد و ایمان پیدا کرده بود که: کاسه آش را به دست می گرفت تا قبلاً سیدی بیاشامد. اگر موضوع تعصب و علاقه آنان به همین جا ختم می شد جای بحث و تأمل نبود، ولی متأسفانه کار به جایی کشید که می گویند از طرف یکی از حکمرانان مغول فرمان صادر شد که به جز مقابر

پزشکان و بقاع سادات علوی که دسته اول طبیب جسم و طبقه دوم شفادهنده دل و جان هستند، سایر بقاع و مقابر را با خاک یکسان کنند، زیرا به زعم و عقیده آنها تنها این دو دسته هستند که با نقش خود بر دل‌ها حکومت می‌کنند و مقابر آنان را می‌توان مزار و ملجأ قرار داد. بدیهی است اگر این فرمان اجرا می‌شد مقابر کلیه فضلا و دانشمندان و مفاخر علمی و ادبی ایران که از آن دو دسته خارج بوده‌اند، ویران می‌گردید و از مدفن آنها اثری باقی نمی‌ماند. کما اینکه امروز نیز به همان درد مبتلا هستیم و مقابر غالب بزرگان ما معلوم و مکشوف نیست. ایرانیان زیرک و هوشمند که تاب تحمل چنین مصیبتی را نداشتند و هرگز حاضر نبودند مقابر فضلا و دانشمندان را در مقابل دیدگانشان ویران کنند؛ در مقام چاره و علاج برآمدند و مآلاً به این نتیجه رسیدند که چون مغولان نسبت به سادات علوی بیش از حد و اندازه علاقه و ایمان دارند، مصلحت زمان در این است که به‌منظور اغفال حکام مغول و جلوگیری از نهیب و خرابی، موقتاً برای مفاخر متوفای خود، شجره‌نامه‌های مجهول درست کنند و با انتساب آنها به یکی از ائمه طاهرین علیه‌السلام و با توجه به اسم کوچکشان آنها را فی‌المثل امامزاده محمد یا امامزاده قاسم یا امامزاده عبدالله و جز اینها بنامند تا اگر روزی دست روزگار بر قدرت مطلقه عمال و حکام مغول قلم بطلان کشید، شجره‌نامه‌های اصلی و واقعی بزرگان خویش را بر سر جایشان گذارند و شجره‌نامه‌های مجعول را از روی مقابر امامزاده‌های مصلحتی بردارند.

ولی با نهایت تأسف طول مدت حکومت مغولان مجال تحقق چنین آرزویی را نداد و آن دسته از ایرانیانی که به حقیقت مطلب واقف بودند، همگی مردند و اسامی و انساب واقعی این امامزاده‌های مصلحتی در دل خاک مدفون شد. خاصه اینکه امیر تیمور گورکانی و اعقابش هم که بعد از ایلغار مغولان بر سر ایرانیان فرود آمده‌اند، نسبت به سادات علوی علاقه و احترام خاصی مبذول می‌داشتند، چنانکه امیر تیمور پس از فتح یکی از قلاع هندوستان فرمان داد: «گبران را از مسلمانان جدا کرده به تیغ جهاد بگذرانید و خانمان موحد و مشرک عرصه تاراج گشت الا اموال سادات که از آسیب مصون و محروس ماند». همچنین چون شهر آمل در طبرستان گشوده شد و قلعه ماهانه‌سر هم به تصرف درآمد، امیر تیمور گورکانی اشارت کردند که قتل عام نکنند مگر سادات را نکشید. دیگر هر چه که را یابند محابا نباشد.

غرض از تمهید مطالب بالا این است که غالب امامزاده‌های فعلی در ایران مزار بزرگان و دانشمندان ایرانی و امامزادگان زن اغلب مقبره بزرگ‌زنان آن برهه از زمان در منطقه مسکونی آنهاست و بر هر ایرانی پاک‌نژاد و پاک‌نهاد فرض مؤکد است که از کلیه عوامل و امکانات موجود برای کشف هویت اصلی صاحبان این بقاع و مقابر استفاده کند تا به‌تدریج صحیح از سقم و مجعول از غیرمجعول تفکیک و شناخته شود.

راست است که بعضی از این امامزاده‌ها به‌ویژه آن عده که در روستاهای دور دست و شکاف

کوه‌ها و اعماق جنگل‌ها هستند و پای هیچ عربی در ازمنه قدیمه به آنجاها نرسیده، مولود مطامع بعضی شیادان است که برای تحصیل مال و ثروت با اظهار خواب‌ها و رؤیاهای دروغین به مقام مقدس سیادت و سلاله پیغمبر اکرم(ص) اهانت و اسائه ادب ورزیده‌اند، به قسمی که بعضی‌ها گمان برده‌اند که تمام امامزاده‌ها احیاناً از این دسته و طبقه‌اند، ولیکن به ضرس قاطع باید بدانیم که تعداد این گونه مقابر مصلحتی زیاد نیست و اکثریت بقاع و مقابر را سادات جلیل‌القدر هاشمی و فضلا و دانشمندان ایرانی تشکیل می‌دهند. به‌طور کلی باید دانست که امامزاده‌های فعلی ایران از چند دسته خارج نیستند:

دسته اول: واقعاً سادات اصیل و شریفی هستند که سال‌های متمادی مرجع تقلید و ارشاد و استشارات بودند و پس از آنکه دعوت حق را لبیک گفتند، بر مدفن آنها بقعه و بارگاه باشکوه و مجلل بنا نهاده‌اند. مانند "شاهچراغ" در شیراز و "حضرت عبدالعظیم" در شهر ری و "آستانه" در گیلان و جز اینها که در صحت نسبت و اصالت آنها کوچک‌ترین تردید و تأملی وجود ندارد؛

دسته دوم: همان بزرگان و دانشمندان ایرانی هستند که شجره‌نامه‌های واقعی آنها به علل و دلایلی که اشاره شد، از میان رفته است، صاحبان اصلی این گونه مقابر هنوز معلوم و مشخص نشده‌اند؛

دسته سوم: مولود مطامع و خواب‌ها شدن‌های دروغین شیادان هستند که در صورت حفر و نبش این گونه مقابر، اثری از جسد و استخوان پوسیده دیده نمی‌شود؛

دسته چهارم: مقابری که صاحبانشان نه سید هستند و نه دانشمند و نه مولود مطامع و خواب‌ها شدن‌های دروغین، بلکه این مقابر به سران و فرماندهان عرب در زمان خلفای بنی‌امیه و بنی‌عباس تعلق دارد که برای فتح طبرستان و تعقیب علویان آمدند و به دست مردم آنجا کشته و مدفون شدند و عوام‌الناس به اشتباه آنها را زیارت می‌کنند. برای مثال در کجور مازندران قبری است که از مصقله که در زمان معاویه به طبرستان حمله برد، مدت دو سال با فرخان بزرگ، در زد و گیر بود و حرب‌ها کرد و در آخر به کجور آمد، ولی مردم آنجا و اهالی رویان در آن مقام او را بکشتند و گور او هنوز بر سر راه نهاده است. عوام‌الناس به تقلید و جهل زیارت می‌کنند که این از جمله صحابه رسول(ص) است و آن دروغ است. نظایر این گونه مقابر به سران و فرماندهان متجاوز عرب، که مردم به اشتباه زیارت می‌کنند در مناطق شمالی ایران کم نیست و اسامی آنها بعضاً در کتاب‌های تاریخی ضبط شده که پژوهشگران می‌توانند به کتاب‌های مربوط به گیلان و مازندران مراجعه کنند. همچنین در تاریخ اجتماعی ایران (ج ۲، ص ۵۵) نقل شده که قبر قتیبه بن مسلم باهلی سردار خونخوار عرب را در خراسان و ماوراءالنهر، ایرانیان ساده‌لوح زیارت می‌کنند و حاجت می‌طلبند!

عده‌ای از ارباب تحقیق و اطلاع دسته پنجمی هم قائلند و بعضی از این مقابر مصلحتی را

گنجینه دفاين و ذخاير می‌دانند که متمکين و ثروتمندان هر عصر و زمانی بر بالای آنها بقعه و بارگاه می‌ساختند و به نام یکی از این امامزاده‌ها نامگذاری می‌کردند؛ تا از دستبرد سارقان و گزند زورمندان زمان و تعدیات و تجاوزات حکام خودمختار مصون و محفوظ بمانند. بنای این گونه دفاين به‌صورت گنبد و امامزاده موقعی انجام می‌گرفت که آن شهر و آبادی از طرف حاکم همسایه یا زورمندی دیگر از مناطق مجاور مورد حمله قرار می‌گرفت و ساکنان شهر مجبور به فرار می‌شدند و با بار و بنه‌ای به قدر مقدور از خانه و دیارشان مهاجرت می‌کردند. در چنین مواقعی افراد متمول و ثروتمند که نقدینه زیادی از احجار کریمه داشتند، آن جواهرات گرانبها را در زیر گنبد به شکل و هیأت بالا دفن می‌کردند تا اگر روزی به شهر و دیار خود بازگشتند، بدان دست یابند.

ولی چون اغلب این مهاجرت سال‌های متمادی طول می‌کشید و صاحب گنج و دفاينه در دیار غربت می‌مرد، این گنبدها یعنی امامزاده‌های مصلحتی و مجعول باقی می‌ماند. درحالی‌که کسی نمی‌دانست که در زیر این گنبد کسی مدفون نیست، مگر سیم و زر و احجار کریمه! اتفاقاً حفر و کشف بعضی از این گونه مقابر در خرابه‌ها و ویرانه‌های بلاد طبرستان تأیید این تشخیص و ادعا را نیز مسلم داشته است.

با این حال چون تفکیک این چند دسته بقاع و امامزاده‌ها خالی از اشکال نیست، مصلحت نیست که خشک و تر را به یک چوب برانیم و روی تمام امامزاده‌های موجود خط بطلان بکشیم، چه حقیقت برای همیشه مکتوم نمی‌ماند و بر اثر مرور و دهور زمان بالمآل حق از باطل تشخیص داده خواهد شد.

در خاتمه یادآور می‌شود که براساس آمار سازمان اوقاف در داخل محدوده شهرهای ایران یک‌هزار و پنجاه و نه امامزاده وجود دارد و بنابر نقل سازمان اوقاف و امور خیریه تعداد امامزادگان زن در استان‌های ایران بدین ترتیب است:

نام استان	تعداد امامزاده زن	نام استان	تعداد امامزاده زن
آذربایجان غربی	۱۲	آذربایجان شرقی	۱۵
اردبیل	۸	قزوین	۲۰
اصفهان	۴۸	قم	۱۹
بوشهر	۳۹	کردستان	۷
تهران	۴۰	کرمان	۲۰
چهارمحال و بختیاری	۱۰	کرمانشاه	۲

۳۱	کهگیلویه و بویراحمد	۱۶	خراسان جنوبی
۱۵	گلستان	۳۰	خراسان رضوی
۸۰	گیلان	۱۱	خراسان شمالی
۱۰	لرستان	۱۴	خوزستان
۹۰	مازندران	۹	زنجان
۵۳	مرکزی	۵	سمنان
۲۹	همدان	۳	سیستان و بلوچستان
۸	یزد	۱۲۷	فارس

مجموع ۷۷۱ امامزاده زن در ایران وجود دارد که استان فارس بیشترین و استان کرمانشاه کمترین تعداد را در خود جای داده‌اند. در ضمن در ایران چهل‌ودو کلیسا، و بیست‌وشش کنیسه وجود دارد که پنج کنیسه و دوازده کلیسا در تهران و بقیه در شهرهای دیگر واقع شده‌اند.

فرضیات

۱. کلیه مقبره‌های امامزادگان زن در ایران از اصالت نسبی برخوردار نیستند؛
۲. غالب امامزادگان زن ایران از نوادگان حضرت موسی ابن جعفر هستند.

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش به مدد استفاده از شیوه کتابخانه‌ای سعی در کشف و رصد شاخص‌ها و اهداف خویش دارد. بدین منظور نخست مبانی نظری و پژوهش‌های مرتبط بررسی می‌شود. نوع پژوهش با توجه به هدف، از شمول پژوهش‌های کاربردی خارج است، چراکه همان‌گونه که نیک می‌دانیم، پژوهش کاربردی، پژوهشی است که نتایج حاصل از آن در رفع نیازها و حل مشکلات به کار آید. بنابراین، هدف این نوع تحقیقات، کاربست نتایج (به‌کارگیری آنها) در حل مسائل و مشکلات خاص در جامعه است (صفری شالی، ۱۳۸۸: ۶۰). همچنین شیوه جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای است، تا از این طریق به توصیف عینی، واقعی و منظور موضوعی الحاقی خویش دست یابد. در این روش محقق به شناسایی و بررسی تعداد و کیفیت و صحت هویت امامزادگان زن ایران پرداخته است.

این روش مشتمل بر بازخوانی متون مذهبی و تاریخی و باستان‌شناسی است. به‌منظور گردآوری اطلاعات، تمام منابع موجود در مورد «امامزادگان ایران» و «امامزادگان زن

ایران» به صورت خاص و «موضوع الهه‌ها در تاریخ ایران باستان» از طریق ارتباط با سازمان اوقاف و امور خیریه و جست‌وجو در سایت‌های کتابخانه ملی ایران، ایران داک، حوزه نت، نور مگز و جست‌وجوی آزاد مطالب مرتبط با این بحث در اینترنت، شناسایی و مطالعه شده‌اند. در این بخش به بیان و بررسی برخی از اماکن متبرکه و آرامگاه‌هایی که اطلاعاتی در مورد تاریخچه آنان به دست آمده است، می‌پردازیم.

بقاع متبرکه

حضرت فاطمه معصومه (س)

زندگی حضرت معصومه (س) به دو دوره مهم تقسیم می‌شود. حضرت معصومه (س) یکی از بانوان بافضیلت و باشخصیت خاندان اهل بیت (ع) است. پدر بزرگوار ایشان حضرت «موسی بن جعفر» امام هفتم شیعیان و مادر گرامی ایشان «نجمه» مادر بزرگوار امام رضا (ع) است. درباره زمان تولد و وفات فاطمه معصومه (س) آنچه مسلم است، این است که زمان تولد آن حضرت پیش از سال ۱۷۹ هجری بوده است، زیرا بنابر نقل شیخ کلینی در شوال ۱۷۹ هارون الرشید امام موسی بن جعفر (ع) پدر حضرت معصومه (س) را از مدینه به بغداد برد و در آنجا در ماه رجب ۱۸۳ رحلت فرمود و بنابر مدت عمر حضرت معصومه که از ۲۳ سال کمتر است، نمی‌تواند بعد از سال ۱۷۹ باشد، زیرا در آن سال‌ها پدرش در زندان بود. پس تاریخ ولادت آن حضرت به طور دقیق مشخص نیست، ولی براساس اسناد به دست آمده ولادت آن حضرت را در مدینه در سال ۱۷۳ نقل می‌کنند. درباره تعداد فرزندان حضرت موسی بن جعفر (ع) و اینکه چند تن از آنها فاطمه نام داشته‌اند، اختلاف است. شیخ مفید تعداد آنان را سی و هفت تن ذکر کرده است؛ نوزده پسر و هجده دختر که دو تن از دختران، فاطمه نام داشتند. فاطمه الکبری و فاطمه الصغری، حضرت فاطمه معصومه بعد از امام رضا (ع) از دیگر فرزندان حضرت موسی بن جعفر (ع) فاضل‌تر و دارای مقامی شامخ‌تر است. با گذشت ایام، حضرت معصومه (س) هم دوران خردسالی را پشت سر گذاشت. در این سال‌ها محل رشد آن حضرت خاندانی بود که او را با دریایی از علم و معرفت روبه‌رو ساخت. ولی بیش از ده بهار از عمر شریفش نگذشته بود که پدر بزرگوارش با زهر جفا در زندان هارون به شهادت رسید و دریایی از غم و اندوه بر قلب شریفش فرو ریخت که در این ایام غم و تنهایی، تنها مایه تسلی او و برادرش امام رضا (ع) بود که ناگهان مأمون وجود اقدس امام هشتم را از کانون خانواده جدا کرد و به اجبار به خراسان جلب کرد و به اقامت اجباری در خراسان وادار ساخت. حضرت معصومه (س) دوری یکساله فراق برادر را تحمل کرد.

حضرت معصومه در راه ایران و قم

یک سال بعد از رفتن حضرت علی بن موسی الرضا(ع) به سرزمین خراسان یعنی در سال ۲۰۱ هـ. ق، حضرت معصومه(س) خواهر حضرت رضا، برای زیارت برادر از مدینه به مقصد خراسان حرکت کرد یا به موجب نقلی که چندان اعتبار ندارد، طبق دعوت برادر رهسپار خراسان شد. چون آن حضرت با همراهانش وارد ساوه شد، بیمار و رنجور بود و می‌دانست در آن نزدیکی شهری است به نام قم که مردم آن از دوستداران اهل بیت اطهار هستند. از این امر چنین استنباط می‌شود که آوازه تشیع مردم قم و علاقه شدید ایشان به اهل بیت به مدینه هم رسیده بود.

در هر حال، حضرت پرسید میان ما و قم چند فرسخ فاصله است. گفتند: ده فرسخ و حضرت دستور حرکت به سوی قم را صادر کردند. چون خبر به آل سعد رسید، از میان ایشان، موسی بن خزرج بن سعد اشعری بیرون آمد، و چون به شرف ملازمت حضرت فاطمه رسید، زمام ناقه او بگرفت و به جانب شهر بکشید و به در سرای خود فرود آورد.

از این نقل معلوم می‌شود که حضرت فاطمه معصومه(س) به طرف قم حرکت کرده بود و موسی بن خزرج در اثنای راه به وی رسیده بوده است.

محل سرای موسی بن خزرج و حجره‌ای که حضرت معصومه در آن به عبادت می‌پرداخت، اکنون معین و زیارتگاه است. گویا در این سخن اختلافی نباشد که حضرت فاطمه معصومه(س) هفده روز در آن محل توقف داشته و پس از آن رحلت فرموده است. بدن مبارکش را غسل دادند و کفن کردند و در زمین بابلان همانجا که اکنون مزار آن بانوی معظمه است و ملک موسی بن خزرج بود، دفن کردند.

هنگام دفن آل سعد با هم به گفت‌وگو پرداختند که چه کسی ایشان را دفن کند؟ پس از گفت‌وگو رأی بر این شد که خادمشان قادر که پیرمردی صالح و سالمند و شایسته بود، آن بدن پاک را به خاک بسپارد، در این حین ناگاه دو سوار نقابدار با شتاب و عجله از طرف ریگزار پیدا شدند، به نزدیک جنازه آن معظمه که رسیدند، پیاده شده بر بدن مطهر نماز خواندند، سپس وارد سرداب شده و بدن شریف را به خاک سپردند، خارج شدند و از نظرها پنهان گشتند.

موسی بن خزرج از بوریا و حصیر سقفی روی قبر مطهر قرار داد، تا آنکه زینب دختر امام جواد(ع) روی قبر شریف قبه‌ای بنا نهاد، در حال حاضر جماعتی از فرزندان امام رضا(ع) در آنجا مدفون هستند، مانند زینب، ام حمیده، میمونه، دختران امام جواد(ع)، بریهه دختر موسی مبرقع، دو کنیز از این خاندان جلیل.

احادیث در مورد حضرت معصومه(س)

امام صادق (ع): بدانید که خدا را حرمی است و آن حرم مکه است و رسول خدا(ص) حرمی دارد و آن مدینه است و امیر مؤمنان حرمی دارد و آن کوفه است. بدانید که حرم من و فرزندانم پس از من قم است بدانید که قم کوفه کوچک است، آگاه باشید که بهشت هشت در دارد؛ سه در از آن هشت در به قم گشوده می‌شود در آن شهر دختری از فرزندانم که نامش فاطمه، دخت موسی باشد قبض روح گردد که همه شیعیان ما به شفاعت او به بهشت روند.

امام رضا(ع) خطاب به سعد بن سعد اشعری فرمود: از ما قبری در نزد شماسست هر کس او را زیارت کند در حالی که عارف به حق او باشد بهشت از آن اوست.

امام جواد(ع): من زار عمته بقم فله الجنة: هر کس عمه‌ام را در قم زیارت کند، برای او بهشت است.

سایر امامزادگان زن در قم

همان‌طور که ذکر شد، در کنار حضرت معصومه(س) چند تن از بانوان بزرگوار نیز دفن شده‌اند.

۱. زینب بنت ابی جعفر الجواد(ع): این مخدره همان است که قبه‌ای بر سر مزار فاطمه معصومه بنا کرد و خود ایشان با خواهرانش در همان بقعه مدفون‌اند (ریاحین/الشیعه، ج ۴: ۳۱۶).

۲. میمونه، ام اسحاق، ام حبیب: میرزا موسی فراهانی پسر میرزا علی نوه میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی بدون واسطه از مرحوم آقا حسین مجتهد قمی شاگرد شیخ انصاری و صاحب جوهر نقل کرده:

هنگامی که حرم را با مرمر فرش می‌کردند، در قسمت پایین پای حضرت معصومه روزنه‌ای به سرداب باز شد. دو نفر از بانوان صالحه انتخاب شدند و داخل سرداب رفتند. البته متوجه می‌شوند که این سرداب‌ها از سرداب حضرت جداست. در این سرداب سه پیکر پاک و مطهر آرمیده بودند که یکی بانو (میمونه دختر موسی مبرقع) و دو تن دیگر کنیز سیاه بودند (ام اسحاق جاریه محمد بن موسی مبرقع) و دیگری ام حبیب (کنیز ابوعلی محمد بن احمد). بدن مبارک این سه بانوی بزرگوار پس از ۱۱ قرن تغییری نکرده بود (ام محمد: دختر موسی مبرقع نوه امام جواد، برپه).

آنچه در مورد زندگانی دختران حضرت موسی بن جعفر مطرح است، خفقان حاد و اختناق شدید هارونی است و این عاملی بر مکتوم ماندن اخبار آنان است، برای پیدا کردن مطالبی در مورد شرح حال آنان کتاب‌های مرجع هم به زبان فارسی و هم عربی مطالعه شد. در همه آنها فقط نام این بزرگواران به عنوان دختران امام کاظم ذکر شده است که در ذیل به آنها اشاره می‌شود:

۳. خدیجه خاتون: در چند کیلومتری شهر قم بر سر راه قم به سراچه در یک کیلومتری امامزاده طیب و طاهر که البته با این دو امامزاده نسبتی ندارد، داخل صحن که می‌شویم، روی کتیبه سنگی که روی ایوان شرقی نصب شده است، معلوم می‌شود که چه شخصیت‌هایی در این مکان دفن شده‌اند.

نوشته مزبور چنین است: هذا ضريح المطهر المعصوم امامزادگان واجب التعظیم والتکریم شاهزاده عبدالرحمن وعبدالله ابنا موسی بن جعفر (ع) و زینب خاتون و فاطمه خاتون و خدیجه خاتون و مریم خاتون و رقیه خاتون بنات موسی بن جعفر علیه السلام. اصل بقعه مربوط به دوره ایلخانان است، ولی در عهد صفویه بازسازی شده است (علی‌اکبر مهدی‌پور، زندگی کریمه / اهل بیت: ۴۷۲).

۴. سکینه خاتون: در ۳۰ کیلومتری شرقی قم نزدیک راه کنونی این شهر به کاشان و در حوالی ویرانه‌های روستای قاسم‌آباد کنار راه قدیم و نزدیک دهکده زالون‌آباد امامزاده سکینه خاتون دختر امام موسی بن جعفر (ع) قرار دارد.

امام موسی کاظم دختری به این نام نداشته و محتمل است که این بانوی گرامی سکینه بنت حسین بن محمد بن علی بن قاسم بن عبدا... بن موسی کاظم علیه السلام باشد که مادر سید مطهر فرزند علی بن سلطان محمد شریف است و در قم مدفون است (تربت پاکان، ج ۲: ۱۷۳). ۵. معصومه: بنای این مزار در دامنه کوهی در شمال غربی کهک واقع شده که از آثار دوره صفوی است. از میان دختران امام موسی کاظم دختری به این اسم وجود ندارد و بانویی که فقط به این اسم ملقب شده همان فاطمه کبری است که در قم مدفون می‌باشد. اما به باور برخی محققان بقعه امامزاده معصومه در کهک قم، به یکی از دختران یا نوادگان امام موسی کاظم تعلق دارد که در بین مردم به امامزاده معصومه اشتباه دارد. ۶. امامزاده باوره: در مزرعه باوره، در شش کیلومتری روستا واقع شده و دارای چهار بقعه است. در هر بقعه یک امامزاده به نام‌های شاهزاده حسین، شاهزاده محمد، حلیمه خاتون و زینب خاتون، وجود دارد که از احفاد امام موسی کاظم (ع) هستند.

بقعه سیده حمیده خاتون

این زیارتگاه در تهران بلوار اشرفی اصفهانی، محله باغ فیض واقع شده و به گلزار شهدای باغ فیض نیز معروف است. در زیارت‌نامه ایشان می‌خوانیم:

السلام علیک ایتهما السیده الزکیة الطاهرة الولیة و الداعیة الحفیة، اشهد انک قلت حقاً و نطقت حقاً و صدقاو دعوت الی مولای و مولاک علانیة و سرا، فاز متبک و نجی مصدق و خاب و خسر مکذک و المتخلف عنک، اشهدی لی بهذه الشهادة لاکون من

الفائزین بمعرفتک و طاعتک و تصدیقک و اتباعک و السلام علیک یا سیدتی و ابن
سیدی انت باب الله الموتی و المأخوذ عنه، اتینک زائرا و حاجاتی لک مستودعا و ها انا
ذا استودعک دینی و امانتی و خواتیم عملی و جوامع عملی الی منتهی اجلی و السلام
علیک و رحمه الله و برکاته.

بقعه متبرکه امامزاده میرزاده خانم(س)

بقعه متبرکه «امامزاده میرزاده خانم» در شهر اردبیل، میدان قیام، کوچه حسینییه واقع شده است. میرزاده خانم یکی از دختران میر غنی عاملی - صاحب مقبره در حریم بقعه شیخ کلخوران - است که ارزش و تقدس والایی در نزد مردم اردبیل، به خصوص اهالی محله حسینییه دارد. وی از بانوان شایسته و مطرح زمان خویش بود که به روایتی همسر ایشان به سبب اعمال ناشایست دچار نفرین وی می شود.

مردم منطقه از برآورده شدن حاجتی که با ایشان در میان گذاشته می شود، بسیار سخن می گویند و حسن نظر ایشان را نسبت به شیعیان و مسلمانان ذکر می کنند. مقبره و گنبدخانه امامزاده آینه کاری شده و توسط ازاره ای با سنگ مرمر سبز پوشش داده شده است. امامزاده از سمت خیابان نورگیری به داخل گنبدخانه دارد که از این نورگیر، ضریح امامزاده به راحتی قابل رؤیت است. از داخل مسجد نیز از طریق در مشبک چوبی ارتباط بصری و دسترسی لازم برقرار شده است.

بقعه متبرکه امامزاده حلیمه خاتون(س)

زیارتگاه متبرکه امامزاده حلیمه خاتون در پنج کیلومتری شهرستان اردبیل و در ضلع غربی قریه آقاباقر واقع شده است. به روایت اهالی روستا این بانوی گرامی کرامات زیادی داشته و از محبوبیت فراوانی در بین مردم برخوردارند. شکل کلی زیارتگاه مستطیلی است که ورودی اصلی آن رو به قبله است. در دو طرف ورودی دو مناره در کنجها ساخته شده است. قوسها در ورودی و نورگیرها به صورت نیمدایره بوده و در قسمت گنبدخانه، گنبد پیازی ساقه دار اجرا شده است. مقبره امامزاده در بخش گنبدخانه واقع است که از بخش تحتانی ضریح چوبی، به وسیله پله به اتاقکی به عمق دو متر پایین تر از سطح گنبدخانه مربوط می شود. شایان ذکر است مقبره ای مربوط به همین شخص در بافت تاریخی شهر اردبیل نیز موجود است.

بقعه متبرکه پیر کیچ خانم(س)

یکی از ساده ترین زیارتگاههای استان اردبیل مقبره پیر کیچ خانم (ساری پیر) است که تقریباً در پانزده کیلومتری جنوب شرقی شهرستان اردبیل، بخش فولادلوی شمالی، روستای آلوچه قرار دارد.

از نظر استقرار، بقعه از جلو به جاده، از عقب و چپ به منازل مسکونی و از راست به محوطه‌ای باز منتهی می‌شود.

مطالعات میدانی حاکی از آن است که این بنا منفرد نبوده و دو زیارتگاه دیگر نیز در روستای مذکور موجود است که هر سه با هم مرتبط بوده‌اند. این دو مقبره عبارتند از: عباسیه (قارا پیر) و پیر (پیر بلاقی). مقبره پیر در حال حاضر مخروبه شده و بنای عباسیه در سال ۱۳۷۵ ه.ش مرمت شده است. مقبره پیر کیچ خانم نیز که در ابتدا از چوب و خشت ساخته شده بود، بعد از تخریب در سال ۱۳۷۸ ه.ش با مصالحی همچون آجر، سیمان و آهن بازسازی شد. بنا یک در و یک پنجره داشته و هیچ منار یا گنبدی ندارد. از نظر تزیینات داخلی نیز فاقد تزیینات خاص است و در داخل مقبره سنگ قبری با طرح برجسته به چشم می‌خورد.

مقبره امامزاده حلیمه خاتون(س)

بقعه متبرکه این امامزاده در بافت تاریخی شهر اردبیل، در خیابان سیمتری، کوچه حاج میرصالح قرار دارد. بانو حلیمه خاتون دختر موسی ابن جعفر و خواهر حضرت معصومه(س)، امام رضا(ع) و یکی از امامزاده‌های واقع در اردبیل به نام امامزاده صالح(ع) است. وی به واسطه اینکه فرزند امام موسی کاظم(ع) و خواهر امام رضا(ع) است، از ارج و قرب والایی در نزد مردم اردبیل برخوردار بوده و جایگاه ویژه‌ای در دل مردم شهر پیدا کرده است. ساختمان قدیمی این امامزاده به دلیل فرسودگی تخریب شده و ساختمان جدید از سال ۱۳۱۷ ه.ش جای آن را گرفته است. در جوار بنای امامزاده که از داخل به آینه‌کاری مزین است، مقبره بانی ساختمان امامزاده، "حاج آقا میرصالح" بنا به وصیت خودش قرار گرفته است.

امامزادگان ام‌کبری و ام‌صغری(س)

در میدان امام خمینی شهر اشتهارد در میان فضایی وسیع، بنایی رفیع با گنبدی بلند و کاشیکاری شده وجود دارد که آرامگاه دو بانوی بزرگوار از نوادگان امام موسی کاظم(ع) است. این بقعه از دو قسمت سردر و رواق و بنای اصلی تشکیل شده است. سردر ورودی عبارت است از ایوانی به مساحت ۱۵ متر مربع با قوس بلند در وسط و دو جرز آجری در طرفین. پس از عبور از ایوان به رواقی می‌رسیم که در هر سوی آن دو غرفه کوچک و بزرگ قرار دارد. ساختمان اصلی بقعه با طول هر ضلع ۶ متر، در جنوب رواق واقع شده و طاق‌نمایی با قوس تیزه‌دار در وسط هر ضلع ساخته شده است. گنبدی که بر فراز بقعه سر برافراشته، بلندترین گنبدی است که در این منطقه دیده می‌شود. ساقه گنبد به ارتفاع تقریبی ۳/۵ متر است که قسمت زیرین

آن با نرده کاشی به اشکال لوزی مزین شده و بقیه ساقه که قاعده گنبد را تشکیل می‌دهد، آجری است. بنای اصلی این بقعه با کتیبه مورخ ۱۰۸۹ قمری است و گنبد آن از آثار دوره صفوی به‌شمار می‌رود و به شماره ۷۵۳ جزو آثار تاریخی سازمان میراث فرهنگی کشور به ثبت رسیده است.

امامزاده بی‌بی زبیده(س) دماوند تهران

این امامزاده در ۱۱ کیلومتری جنوب شرقی روستای خرمد دماوند در میان مراتع و ارتفاعات متعلق به این روستا قرار دارد که از طریق جاده خاکی منتهی به آن قابل دسترسی است. آن حضرت از نوادگان امام موسی کاظم(ع) است و نسب ایشان روی سنگ مرقدشان آمده است. بنای بقعه امامزاده بی‌بی زبیده شامل اتاقی است که در جهت شمالی، جنوبی و در زیر قطعه سنگ بسیار بزرگی که دیوار شرقی و سقف آن را تشکیل داده، بنا شده و از ماسه سنگ و ملات ساروج ساخته شده است. امروزه دو اتاق جدید نیز در مجاورت بنای آرامگاه به‌منظور سکونت زائران احداث شده است. در ضلع غربی امامزاده و در کنار چند درخت کهنسال جنگلی، استخرهایی ایجاد کرده‌اند که فضای جالب و زیبایی را برای استفاده زائران محترم به‌وجود آورده است. در سال ۱۳۸۲ با نظارت میراث فرهنگی، بقعه مزبور مرمت شده و در زمینه سنگفرش داخل آن و دیوارهای داخلی به ارتفاع یک متر و گچکاری سقف و دیوارها، اقداماتی صورت پذیرفته است.

امامزاده فضه خاتون(س) دماوند - تهران

این امامزاده در حدود یک کیلومتری شمال مسجد جامع دماوند و در محله روح‌افزای این شهر واقع شده است. آن حضرت از نوادگان امام موسی کاظم(ع) است. بنای بقعه ایشان برجی است که نمای بیرونی آن دایره‌ای و نمای داخلی آن هشت‌ضلعی است. کلیه سطوح خارجی بنای اصلی با ملات سیمان سفید و نمای داخلی آنها با گچ اندود شده است. سقف بنا دوپوش است و از داخل به‌صورت عرقچین و از بیرون به‌صورت رک (مخروطی) ساخته شده است. با توجه به شواهد و مدارک مربوط به معماری این بنا، قدمت آن احتمالاً به قرن ششم یا هفتم هجری برمی‌گردد. فضای پیرامون این بقعه به‌ویژه در بهار مناظر طبیعی بسیار زیبایی دارد.

امامزادگان حلیمه و حکیمه خاتون(س) شهرکرد

مشهور به دو معصوم ساختمان بقعه در منطقه خوش آب‌وهوای مرکز استان (شهرکرد) واقع شده است. بنای اصلی این بقعه به دوران اتابکان لرستان باز می‌گردد که در دوره‌های بعدی به‌ویژه در عهد صفویه و زندیه تعمیر شده است و در زمان قاجاریه نیز بنای بقعه بازسازی و

مرمت شده است. براساس اسناد و روایات تصور می‌شود که نسب حلیمه و حکیمه از دختران بافضیلت امام موسی کاظم(ع) باشند که ایشان بانویی دانشمند، عابد، لایق و باصلاحیت بوده‌اند.

معرفی مزار کاهی (آستانه مبارکه بی بی زینب خاتون)

خراسان جنوبی، سربیشه، مود، مزار کاهی
در ۵۰ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان بیرجند در بخش مود شهرستان سربیشه واقع شده است. این آستانه در ارتفاعات روستای کاهین قرار دارد. منطقه‌ای ییلاقی که زمستان سرد و تابستان بسیار مطبوع و خوش آب‌وهوایی دارد و از فضای سبز بسیار زیبا و آبی شیرین و گوارا برخوردار است که این امر موجب جذب زائران و مسافران بسیاری از نقاط مختلف کشور به این منطقه شده است.

امامزاده حلیمه خاتون(س)

از احفاد امام موسی کاظم(ع) است. این آرامگاه در روستای لنجرود واقع است. نقشه بنا از خارج هشت‌ترکی آجری و از داخل مربع با جدار بدون تزئینات است. بنا سه در دارد و جلوی هر در، ایوانی است که بعدها بدان اضافه شده است. گنبد بیرونی و داخلی بنا از نوع عرقچینی است که پوشش بیرونی آن آسیب زیادی دیده است. در وسط بقعه، مرقدی با جدار سفیدکاری وجود دارد. در مدخل بقعه از ایوان غربی، در دولنگه و منبت وجود دارد که کتیبه‌هایی به خط ثلث روی آن مشاهده می‌شود و بر آن عباراتی به تاریخ ۱۳۰۲ هـ ق نوشته شده است.

امامزاده سکینه خاتون(س)

در نزدیک روستای زالون‌آباد، آرامگاه سکینه خاتون از احفاد امام کاظم(ع) واقع شده است. این آرامگاه دارای بقعه، سه ایوان و صحن است. به‌نظر می‌رسد این بنا از آثار قبل از صفوی یا دوره آغازین صفوی باشد که در دوره معاصر نیز الحاقاتی بدان افزوده شده است. در قاسم‌آباد چهار فرسخی قم نیز امامزاده‌ای است که در لوح زیارت‌نامه او نوشته شده: سکینه بنت موسی بن جعفر و بنابر احتمالی که بعضی داده‌اند، سکینه بنت حسین بن محمد بن علی بن قاسم بن عبدالله بن موسی الکاظم(ع) باشد که مادر سید مطهر بن علی بن سلطان محمد شریف است.

امامزاده معصومه (زینب خاتون)

بنای امامزاده سیده معصومه (زینب خاتون از احفاد (نوادگان) امام موسی کاظم(ع))، در دامنه کوهی در شمال غربی شهر کهک قرار دارد. هرچند به استناد شواهد باقی‌مانده، اسکلت اصلی بنا به پیش از دوران صفوی تعلق دارد، به اعتبار یک قطعه چوب منبت که از صندوق منبت

روی قبر باقی مانده و کتیبه‌ای که با تاریخ ۹۹۹ هـ ق موجود است، بنا و الحاقات جانبی آن متعلق به دوران صفوی است. برجسته‌ترین اثر هنری بازمانده از امامزاده معصومه، در منبت گره‌کاری و گل‌میخ‌کوبی‌شده آن است که تاریخ ۹۷۹ هـ ق روی آن حک شده و امروزه زینت‌بخش موزه باغ فین کاشان است.

امامزاده هاجره خاتون(س)

این امامزاده در خیابان صلاح‌الدین ایوبی در محله سرتپوله قرار دارد. برابر تاریخ بی‌بی هاجره خاتون(س) خواهر گرامی امام رضا(ع) طی سفری که عازم خراسان بودند، در سنجند مریض می‌شوند و همانجا فوت می‌کنند و مدفن ایشان محل راز و نیاز و زیارتگاه عاشقان اهل بیت نبوی(ع) می‌گردد. بعدها فردی به نام الله یعقوب به آبادانی و ایجاد فضاهای بیشتر در مقبره همت گماشت و سپس مرحوم عارف شیخ شکرالله شهبازی آن را تکمیل کرد. این امامزاده مورد تعظیم شیعه و سنی بوده و به علت بافت تاریخی مورد توجه گردشگران است. درآمد سالیانه آن بالغ بر ۱۰۰۰۰۰۰۰ ریال است و زیر نظر اداره اوقاف و امور خیریه استان کردستان و توسط هیأت امنای اداره می‌شود.

امامزاده بی‌بی حکیمه(ع) (کهگیلویه و بویراحمد)

بقعه متبرکه امامزاده بی‌بی حکیمه(س) در فاصله ۸۱ کیلومتری ضلع شرقی روستای بی‌بی حکیمه از توابع شهرستان گچساران (دوگنبدان) حد فاصله بین شهر بندری گناوه به دوگنبدان در دامنه کوه زرد، میان تنگی عظیم و طویل در یکصد کیلومتری شهرستان گچساران قرار دارد. در وضعیت کلی مسیر جاده گچساران به بی‌بی حکیمه حداقل شش منزلگاه است. ابتدا از جاده آبشیرین تا منزلگاه دوم یعنی روستای «کمبل» هفت کیلومتر و از آنجا به دوراهی پالایشگاه آب شیرین شرکت نفت شش کیلومتر که در نزدیکی این منزلگاه قدمگاه امیرالمؤمنین معروف و مشهور و دو اصله نخل بلند در سمت راست جاده که البته این محل مورد احترام اهالی است. بعد از هشت کیلومتر دیگر یک راه‌بند، و نگهداری متعلق به شرکت نفت قرار دارد که با نصب تابلو راهنمایی روستای بی‌بی حکیمه در فاصله ۸۰ کیلومتری آن واقع شده است. از ابتدای جاده گچساران تا بی‌بی حکیمه آسفالت است، اما از این سهراهی تا محل زیارتگاه، منطقه کوهستانی پر پیچ و خم، خشک و برهوت است، که آثار حیات را فقط در کنار روستاهای مسیر می‌توان مشاهده کرد. در کیلومتر ۳۰ «پل رودخانه زهره» منزلگاه دیگری است که چشم‌انداز طبیعی زیبایی دارد و در کیلومتر ۱۲ روستای باباکلان منزلگاه بعدی است که به نسبت، آباد و شلوغ است. در ۱۶ کیلومتری باباکلان توقفگاه دیگری به نام روستای شاهزاده محمد است که در ضلع

غربی آن بقعه متبرکه شاهزاده محمد(ع) واقع شده که مورد احترام و مستحب زیارت است. منزلگاه بعدی در فاصله ۱۵ کیلومتری این روستا در کنار جاده بقعه کاکامبارک غلام باوفای بی‌بی حکیمه است که مورد احترام و مستحب است.

آخرین منزلگاه در فاصله پنج کیلومتری است که بارگاه ملکوتی دختر باب‌الحوائج موسی بن جعفر(ع)، حضرت بی‌بی حکیمه خاتون(س) است، که مورد احترام امامان معصوم علیهم‌السلام بوده و زیارتگاه خاص و عام از کلیه نقاط کشور ایران و کشورهای عربی حوزه خلیج فارس است همه ساله در طول ایام سال به‌ویژه در عید نوروز، برای زیارت این مرقد مطهر به این سامان روی می‌آورند، و در برابر آن بانوی گرامی و کنیزش گل گل خاتون و غلام باوفایش کاکامبارک عرض ادب می‌کنند.

معماری و هنرهای کاربردی بقعه

سیر تحول شکل‌گیری و ساخت این مرقد به‌طور کلی در چندین مرحله از ابتدا تا کنون در طول تاریخ قابل بررسی است. در مرحله نخست عمارت آن به شکل چینه‌ای ساده احداث شده و در مرحله ثانوی، شامل ستون استوانه‌ای گنبدی در شعاع دو متری با ارتفاع ۲/۵ متر که با مصالح سنگ و گل در محوطه‌ای بسته احداث شده است که در جبهه شرقی متصل به کوه و در ضلع شمال شرقی در شیبی نسبتاً تند، محل عبور و مرور زائران به زیارت مرقد مطهر بوده است. بنای این زیارتگاه با استناد به سند تأییدنشده‌ای ۹۹۹ ه.ق به امر عباس میرزا (شاه عباس بزرگ) به سردار لایق خود خود الله وردیخان حاکم فارس پس از قطع تجاوز تسلط و دست‌اندازی‌های پرتغالی‌ها در مناطق خلیج فارس و بنادر جنوبی، این بنا احداث شد، و تا قبل از اجرای طرح جامع آن توسط اوقاف استان، سال‌ها تعمیر و مرمت شده است. این بقعه در سال ۱۳۶۶ ه.ش تحت پوشش اوقاف و امور خیریه استان قرار گرفته، که بلافاصله اقدامات عمرانی از جمله احداث دیوار چینی اطراف رودخانه، احداث پل فلزی روی رودخانه، پل‌ها و جاده ارتباطی از بقعه کاکامبارک تا محل آستانه، و سپس تهیه و نصب ضریح مطهر امامزاده تا سال ۱۳۷۱ انجام گرفته است. با وجود این از ابتدای سال ۷۲ شرکت مشاور «پایست» به تهیه طرح جامع آستانه اقدام کرد. این طرح دارای ۱۲۷۵۰ متر مربع زیربنا شامل حرم، رواق‌ها، زائرسرا، بازار، دفاتر مخابراتی، سرویس‌های بهداشتی، فضای سبز، درمانگاه، دفاتر اداری، آشپزخانه، انبارها و پاسگاه انتظامی است که تاکنون دو فاز از این طرح با کیفیت بسیار جالبی بالغ بر پنج هزار متر شامل حرم، رواق‌ها و احداث دیوارهای حفاظتی بالای حرم به‌منظور جلوگیری از پرتاب سنگ از کوه، اجرای خاکبرداری بیش از ۱۶۰۰ متر مکعب و آماده‌سازی جهت اجرای طرح احداث دفاتر آستانه و احداث بقعه کاکامبارک و گل‌گل خاتون و گسترش غار و اتصال آن به حرم

گل‌گل خاتون انجام گرفته است که هنوز اجرای عملیات این بنا ادامه دارد. شجره طيبة ایشان به استناد اقوال معمران محلی و اعتقادات منطقه‌ای و اسناد موجود از احفاد حضرت موسی بن جعفر (ع) است. آیت‌الله عالمی دامغانی در مورد شخصیت و زندگانی بی‌بی حکیمه چنین نوشته است:

حضرت موسی بن جعفر (ع) امام هفتم، از جمله امامان دارای فرزند بیشتری بوده است. چنانکه مرحوم شیخ مفید در کتاب /رشد می‌فرماید: از جمله فرزندان آن حضرت «حکیمه» دختر آن حضرت است. در کشف الغمه نیز به نقل از مرحوم شیخ مفید «حکیمه خاتون» را از فرزندان آن حضرت بر شمرده است. چنانکه از ابن خشاب نیز نقل کرده که «حکیمه» جزو فرزندان امام هفتم بوده است. مرحوم علامه مجلسی فرزندان امام هفتم را ۳۹ نفر دانسته و «حکیمه» را جزو آنان بر شمرده و در ادامه گفته است: «قلت: و فی جبال طریق بهیان مزار، ینسب الیه، یزوه المترددون من الشیعه»

یعنی: در کوه‌های مسیر بهبهان زیارتگاهی است که به حکیمه خاتون منسوب است و شیعیانی که در این مسیر رفت و آمد دارند، آنجا را زیارت می‌کنند. بنابراین کتابی که به بقعه متبرکه امامزاده بی‌بی حکیمه اشاره دارد و مکان را در کوه‌های بهبهان ذکر می‌کند به شرح زیر است: بقعه متبرکه امامزاده بی‌بی حکیمه به‌طور شبانه‌روز از سده‌های قبل تا کنون دارای زوار زیادی از سراسر کشور به‌ویژه شهرها و مناطق همجوار و حتی کشورهای خلیج فارس بوده است.

بقعه خواهر امام

این بقعه در محله خواهر امام، نزدیک بازار رشت قرار دارد و در دوره قاجار ساخته شده است. سردر بقعه دارای کاشی‌کاری و اشعاری در ۹ بیت، به تاریخ ۱۲۹۰ هـ.ق است. گچ‌بری داخل کمر بند گنبد، دربرگیرنده آیه‌الکرسی به خط نستعلیق به تاریخ ۱۳۰۶ هـ.ق است. خوشنویس آن «محمد میرزا» به دستور «حسام‌السلطنه» به اهتمام «میرزا عباد قاجار مسعودی» و عمل «حاجی غلامحسین» است. کتیبه‌ای جلوی در حرم به چشم می‌خورد که روی آن به دستور «ناصرالدین شاه قاجار» فرمان معافیت مالیاتی خبازان، به خط «ملک‌محمد قزوینی» در سال ۱۲۷۲ هجری آمده است.

امامزاده سه‌دختران

بقعه ساده و بدون ضریحی در خیابان سلمان فارسی شهرری. طبق زیارتنامه این امامزاده، این مکان آرامگاه سه تن از دختران امام موسی بن جعفر به نام کبری، خدیجه و صغری است.

بقعه متبرکه امامزادگان عبدالله (ع) و آمنه خاتون (س)

گوهران مدفون در این بقعه متبرکه شاهزاده حسن (ابوعابد الله بن موسی بن جعفر) و همسر مکرمه ایشان و دو فرزند خردسال شاهزاده حسن به نام‌های شاهزاده عابدالله (عبدالله) و شاهزاده آمنه خاتون هستند. همچنین در جوار این گوهران منور سلاله رسول الله، جمعی از ملازمان ایشان نیز مدفون هستند. با استناد به کتاب بحر الانساب نوشته محمد کاظم استرآبادی، شاهزاده حسن ابوعبدالله بن موسی کاظم در ضمن شیخون دشمن در کنار رود کره (کرهرود) به دلیل ضربت شمشیری که به فرق نازنینش فرود آمد، به شهادت رسید. به روایت بحر الانساب پس از دو سال دوری از امام رضا (ع) عده‌ای از برادران و برادرزادگان حضرت روانه ایران شدند. مشهورترین چهره این کاروان امامزاده عبدالله و امامزاده حسن موسی کاظم (ابوعبدالله) بودند. آنان منزل به منزل مناطق غربی ایران را در نوردیدند تا به کنار رود کره (کرهرود) نزول اجلال فرمودند. جمع ۲۲ نفره ایشان ساعاتی را در کنار رود به استراحت پرداختند که ناگاه سایه شوم شمشیرهای خیانت را بالای سر خود دیدند. عمال رژیم خودکامه بنی‌عباسی در پی اجرای دستور شوم مأمون این گروه را شناسایی کرده بودند و قصد داشتند ایشان را به شهادت برسانند. در پی این هجوم ناجوانمردانه حسن بن امام کاظم (ع) و دو فرزند عزیزش عبدالله و آمنه به شهادت رسیدند و تعدادی از امامزادگان و شیعیان همراه آنان نیز به سختی مجروح شدند و هر یک در نقطه‌ای دیگر به دست عمال ظلم به شهادت رسیدند.

بنای بقعه

پس از به شهادت رسیدن ایشان محبین ولایت و امامت پیکر پاک این بزرگواران را در داخل دشتی دور از روستا به خاک سپردند و تنها علامتی بر مدفن شریفشان قرار دادند. در زمان صفویه که فرقه شیعه در کشور توانی مضاعف می‌یابد، ساختمانی با گنبد عرقچین و فضایی ساده بر فراز قبرشان بنا می‌شود. در سال ۱۳۸۷ چند تن از مسئولان اداره اوقاف و میراث فرهنگی و اعضای هیأت امنای بقعه به منظور مرمت و بازسازی این بقعه شریف حواشی ضریح و اطراف قبر مطهر را بررسی می‌کنند که سردابی ظاهر می‌شود. ایشان برای کسب اطمینان از استحکام سطح روضه منوره به سرداب که سه متر پایین‌تر از ضریح و به صورت حوضی بزرگ بود می‌روند و با پیکر پدر و مادر و دو طفل در زیر پای آنها و پیکر جمعی از ملازمان رکابشان مواجه می‌شوند که اصل پیکرها سالم بوده است. قدمت سرداب بنابر اظهار کارشناسان به ۱۲۰۰ سال می‌رسد که با خبر بحر الانساب مبنی بر شهادت امامزادگان در زمان امام رضا (ع) مطابق است. در سال‌های اخیر بازسازی بنای بقعه با زیربنایی در حدود ۲۵۰۰ متر مربع آغاز شده و اکنون نیز در حال تکمیل و توسعه است.

بی‌بی‌ها

در مورد زیارت بی‌بی‌ها نیز باید وجهی متفاوت قائل شد. غیر از آنچه معروف است و از همین نمونه باید به زیارتگاه‌های بی‌بی بارگاه و بی‌بی حیات در رفسنجان، بی‌بی‌یان در قصر شیرین، بی‌بی حکیمیه در کازرون، بی‌بی خاتون در بوشهر، بهبهان و بی‌بی‌دوست زابل که اخیراً ایتالیایی‌ها زیارتگاه‌های مهمی در اطراف آن کشف کرده‌اند، و بی‌بی کلا (قلعه بی‌بی) شاهی، و بی‌بی حکیمه جزیره خارک، بی‌بی نور و هور گرگان، بی‌بی خاتون نطنز، امامزاده دختران لار، بی‌بی دختران کازرون، بی‌بی هور جهرم، بی‌بی رقیه آمل، بی‌بی دو خواهر، بی‌بی خاتون و بی‌بی بانو اشاره کرد.

بی‌بی حکیمه از نقاط مورد احترام در ۱۳۰ کیلومتری شهر بهبهان است و در دل کوه واقع شده است. به نظر بنده «حکیمیه» نام زیارتگاه نیست، بلکه صفت آن است، یعنی محلی که درد بیماران، به‌ویژه زنان را شفا می‌دهد و به همین سبب حکیمه، مؤنث حکیم به‌کار رفته و همان صفت آن‌اهیتاست. در لرستان نیز «حکیمیه خاتون» داشته‌ایم. در محل بودرة سیدان فارس، چند حفره آتشدان وجود دارد که آتشدان بی‌بی فاطمه هنوز هم زیارتگاه است.

یک بی‌بی هیبت نیز در وسمه‌جان سمام املش وجود دارد. همچنان‌که بی‌بی مهرو در کابل نیز از همین گونه است. بی‌بی نورو هور در گرگان است و بقعه بی‌بی بانو و بی‌بی دو خواهر و امامزاده بی‌بی خاتون در نطنز.

وجه نسبت کلمه «بی‌بی» با «زن» اظهر من الشمس است، اما می‌دانیم که یکی از صورت‌های تبدیل بغ به «بی» در بسیاری موارد دیده شده و این بی‌بی و بی‌بی‌یان، صورت دیگر کلماتی مثل بغ‌بغو و بغ‌بغان است که چندین آبادی هنوز هم به این صورت داریم، مانند باغبغو در کرمان. این تقریباً صورت تحول‌یافته ترکیبات قدیمی است. در حدود کرمان، بر سر راه کويز نزدیک اختیارآباد، زیارتگاهی به نام بی‌بی دختر وجود دارد. در نزدیکی این زیارتگاه یک چشمه آب معدنی معروف به «آب مراد» وجود دارد که مردم اغلب در آن شست‌وشو می‌کنند. مردم اختیارآباد آن را دختر موسی بن جعفر و خواهر بی‌بی حیات می‌دانند؛ که آن نیز زیارتگاهی دیگر نزدیک کرمان است. این آرامگاه ضریحی چوبی دارد. آب هوشنگ‌آباد از کنار این زیارتگاه می‌گذرد.

نکته جالب آنکه مردها، چه در بی‌بی دختر و چه «بی‌بی حیات» حق زیارت ندارند و مثل بی‌بی شهربانوی تهران، فقط زن‌ها می‌توانند وارد حرم شوند.

بی‌بی رقیه آمل، بی‌بی زبیده تهران، بی‌بی زبیده کاجان دماوند، بی‌بی هیبت در باکو که محل چاه نفت است و برخی آن را از صبايای موسی بن جعفر دانسته‌اند، از این جمله‌اند. کتابی درباره

ائمه‌زادگان و اولیا و مشایخ باکو از حلیمه خاتون و بی‌بی هیبت- دختر امام موسی کاظم(ع)- در یک فرسخی قلعهٔ بادکوبه با گنبد و ضریح و مسجد و حریم خادمی به نام حاجی بدره مشایخ، و با موقوفات و فرامین آن وجود دارد. بی‌بی زینب در رشت، محل مراد زنان است و رباط بی‌بی در نزدیک قصر دختر بازخور و بی‌بی نازخاتون بوشهر و غار بی‌بی کند کردستان هم از این نمونه است.

بر دامنهٔ بالای کوه خواجه در سیستان، چهار خرابه وجود دارد که یکی از آنها امروزه محل نذر و نیاز مردم آنجاست.

در وسط این قلعه- که حتماً روزی پناهگاه جنگی نیز بوده- میدانی وجود دارد که باید مرکز این قلعه بوده باشد. دومین بنای آن تخت رستم و سومین بنا که در قسمت پایین کوه- سمت جنوب- است، کوچک چل کنجه^۱ نامیده می‌شود. این کنجه مخفف کنیچک و کنجک پهلوی است که همان کنیزک (کنیچا) امروزی است (در لهجهٔ مراغیان قزوین «کینا») و ظاهراً نون غنهٔ آن در لهجهٔ کردی و گیلکی افتاده و به‌صورت کیژ و کیجا در آمده و بدین طریق آبادی «کجک قلعه» شیردل خان سیستان نیز از این نمونه است. باید دانست که کوچک در زبان سیستانی به معنی سگ و کنجه به معنی دختر است و این محل را «سگ چل دختر» خوانده‌اند. اما اگر دقت کنیم، این وجه تسمیه می‌تواند صورت دیگری داشته باشد، یعنی کلمه‌ای که به معنی کوچه درآمده، همان «سک» است، به معنی طایفه‌ای که در زمان پارت‌ها به زرنک آمدند و نام خود را به آنجا دادند و سکستان و سیستان و سجستان خواندندش و چل‌دختر معبدی بوده است برای این طایفه. نکتهٔ دیگر آنکه در کنار همین اثر، محل مقدسی به نام «پیرگندم بریان» وجود دارد و جزء نذر و نیازی که در این بقعه می‌شود، بیشتر گندم بریان تقسیم می‌گردد. بدین صورت که مردم چون برای زیارت می‌آیند، مقداری گندم بریان با خود می‌آورند و در کف این محل می‌پاشند و نذر بر سنگ سمت مشرق می‌کنند و از آنجا سنگ‌های کوچکی را به دست می‌گیرند و بر سنگ سمت مغرب می‌زنند، سپس همین سنگ مشرق را می‌بوسند. سنگی که سنگ بر آن می‌اندازند، ضرب‌دیده و ناهموار، سنگی که بوسیده می‌شود ساییده‌شده و درخشنده و هموار است.

خاتون‌ها

به‌نظر می‌رسد پس از تسلط ترکان ابنیهٔ دختر بدین لهجه برگردانده شد. برای نمونه باید به زیارتگاه گل‌مشک خاتون در ایلخچی تبریز، خاتون‌آب در قریهٔ فشندک، خاتون بارگاه در آمل

1- Kocheh chel kenja

مازندران، پل خاتون در خوی و کوه خاتون (کوهی در مغرب کوه گور سفید که ۸۰۰ گز ارتفاع دارد) اشاره کرد. در مورد آبادی‌های خاتون باغ مهاباد و توریز خاتون حومه بیجار و خور بی‌بی خاتون در مغرب بندر دیر و حکیمیه خاتون و خاتون بان لرستان و خاتون لر (بانوان) تهران نیز باید فکری کرد. خاتون کث (خاتون‌شهر) در سمرقند و چنارخاتون بروجرد و حکیمیه‌خاتون شهرکرد از این جمله‌اند. آبادی خان خانم مراغه، و دختک سیرجان را نیز باید در کنار خاتون بارگاه کرمان و بی‌خاتون (بغ خاتون) گذاشت. بین راه بهبهان به اصفهان و نیز در نزدیکی عقدا خاتون‌بانو داریم. به عقیده مردم قبر زن شاه‌سلطان حسین است که اغلب نزد زرتشتی‌ها می‌رفت و سرانجام هم آنجا دفن شده است. در کردستان محلی به نام دربند باجی خاتون داشته‌ایم و پل خاتون حوالی شیرتپه خراسان واقع شده است.

مشخصات ابنیه با نام دختر در موارد زیر خلاصه می‌شود:

- همه بر بلندی‌ها و نقاط صعب‌العبور واقع شده‌اند؛
- اغلب بنای آنها مربوط به قبل از اسلام و به‌ویژه عهد ساسانی است؛
- بیشتر جنبه تقدس و عبادتی دارند؛
- قلاع دفاعی معتبری بوده‌اند.

در نهایت اینکه تسمیه هریک پیچیدگی ابهام‌آمیزی دارند.

در حکایت بی‌بی شهربانو و ارتباط آن با معبد آناهیتا: افسانه شهربانو به‌عنوان "مادر نه امام" که دست کم به سده نهم باز می‌گردد، اهمیت زیادی در سنت شیعه دارد، اما فاقد مبانی تاریخی است و شرح ویژه‌ای نیز درباره ارتباط این دختر فرضی یزدگرد سوم با شهر ری وجود ندارد. گفته شده است که این افسانه از آن رو با شهر ری پیوند یافته که پیشتر در اینجا مکانی مقدس برای یک ایزدبانوی زرتشتی، یعنی آناهید، وجود داشته و بدین‌سان، حرمت و بزرگداشت محلی آن در ظاهر و هیأتی اسلامی دنبال شده و دوام یافته است (تارنمای امرداد).

آناهیتای آریایی‌ها یعنی اردویسور آناهیتای اوستا، چنانکه در نزد آریاییان صحراگرد شمالی یعنی سکاه و سمرتها و تائورها ایفی ژنی (بانوی باکره نیرومند آب‌ها و نزد هندوان سرسواتی پرورد) نامیده می‌شد و آریاییان ایرانی برایش سر بریده مخاصمانشان را اهدا می‌کردند. به هر حال ایرانیان در فلات ایران وی را با الهه بابای بومیان سومری و گاهی با ایشتر و اینانای بابلیان همسان یافته‌اند. برای شناخت بیشتر الهه بابای سومری‌تباران بومی کهن فلات ایران، این الهه از کتاب فرهنگ / *اساطیر شرق باستان* تألیف گوندولین لیک، ترجمه دکتر رقیه بهزادی معرفی می‌شود. این الهه یکی از قدیم‌ترین الهه‌های سومر باستان بوده و نامش در متون دوره فارا به‌ویژه در نام‌های شخصی آمده است. پادشاهان در کتیبه‌های سلطنتی خود از آن نام برده‌اند. به‌عنوان تجلی مادر الهه، بابا، حامی باروری افراد و جانوران و خود بانوی فراوانی بود و به‌صورت

همسر نین گیرسو جزو الهه‌های معروف لاگاش به‌شمار می‌آمد. پرستشگاه او در آنجا اوروکوگا بود. در جشن نو، مردم شهر ازدواج مقدس میان او و نین گیرسو را جشن می‌گرفتند. پرستشگاهی متعلق به بابا در شهر اوروک وجود داشت که هدایای بسیاری به او می‌دادند؛ به‌ویژه در دوره گودا. در این زمان بابا دختر آنو (خدای آسمان) و سیاره ناهید به‌شمار می‌آمد. طی دوره بابلی کهن، او را با الهه شفابخشی یعنی نی‌نی سینا و اینانا (باکره= ایشتار) یکسان می‌دانستند. در اواخر هزاره دوم پیش از میلاد بابا همچنین در ارتباط با سحر و جادوگری با نین گریم الهه وردها مساوی شمرده شد.

قولی دیگر در حکایت ارتباط آناهیتا و کوه بی‌بی شهربانو: در زمان اشکانیان و شاید پیش از آنان، آناهیتا در مکان‌های طبیعی زیادی مورد احترام و پرستش بوده است. احتمالاً از آن جمله است کوه بی‌بی شهربانو با چشمه آبی در نزدیکی ری. به نظر «بویس» این مکان احتمالاً به نام بانوی شهر (سرزمین)، آناهیتا بوده است.

امروز بر فراز صخره‌ای پیش‌آمده از دامنه کوه، آرامگاه مشهور به بی‌بی شهربانو، که با شهربانو همسر امام حسین(ع) انطباق داده شده است، قرار دارد. درحالی‌که نام، تبار و محل و هنگام درگذشت همسر امام همواره مورد اختلاف بوده است و هنوز هیچ‌کدام از مدارک موجود، به‌روشنی کوه بی‌بی شهربانو را محل درگذشت یا دفن همسر امام ندانسته‌اند. به گمان، کوشش زرتشتیان برای حفظ مکان‌های تاریخی سبب حرمتی که شیعیان برای امام حسین(ع) قائلند، شده است.

تاریخ قم که در سال ۳۷۸ هجری تألیف شده، درگذشت شهربانو را ناشی از تب پس از زایمان امام زین‌العابدین(ع) قید کرده و در عیون‌الاحبار/الرضا، که در نیمه سده چهارم هجری به رشته تحریر در آمده نیز از قول امام رضا(ع) مطلب همان است که در تاریخ قم آمده است. ابودلف نیز که پیش از سال ۳۳۴ هجری از ری دیدن کرده است، با اینکه درباره آثار باستانی و قلعه‌ها و دژهای ساخته‌شده بر کوه‌ها سخن می‌راند، کوچک‌ترین اشاره‌ای به آرامگاه بی‌بی شهربانو نمی‌کند. مقدسی هم در نیمه دوم سده چهارم هجری در شرح ری، با اینکه حتی به جزئیات پرداخته است، از بی‌بی شهربانو یاد نمی‌کند، اما به وجود دژی در ری اشاره می‌کند. «قزوینی رازی» حدود ۵۶۰ هجری در کتاب نقض، با اینکه اماکن مذهبی ری و نام مزاری چند از شیعه و سنی را آورده، به بی‌بی شهربانو اشاره‌ای نکرده است. در نهایت اینکه «محمد قزوینی» بی‌ ذکر مأخذ، می‌نویسد، که شهربانو پس از شهادت امام حسین(ع) خود را در آب غرق کرد. بنابراین با تکیه بر زمینه‌های تاریخی، امکان این مسئله زیاد است که روزگاری یکی از معبد‌های آناهیتا در کوه بی‌بی شهربانو بوده است. مقاله بویس به نام «بی‌بی شهربانو بانوی پارس»، که در سال ۱۹۶۷ منتشر شده، حاوی نکته‌هایی جالب توجه است.

نتیجه‌گیری

براساس اسناد تاریخی، اساساً دختر یا زنی که تعمد به ساختن ابنیه‌ای در اکناف ایران به این صورت داشته باشد، نداریم و اصولاً جز در یک مورد (تعمیر شاه‌بیگم دختر محمدبیگ موصل‌لو از پل‌دختر میانه) هیچ زنی در بنای این ابنیه نام‌آور نیست و احتمالاً آقای دیباج نیز به تسمیه پل‌دختر به علت تعمیر این زن به نام او صحیح نمی‌نماید، زیرا بی‌شک قلعه و پل‌دختر زنجان مدت‌ها پیش از سال ۹۳۳ هجری وجود داشته و معروف بوده است. پس این دختر کیست؟ در ایران قدیم احترام به عناصر اربعه (خاک، باد، آتش و آب) از اصول دینانی ایرانیان بوده و حتی ایزدانی به آنها اختصاص داده و موکل بر این عناصر قرار داده بودند که یکی از آنها فرشته موکل آب است.

در سرزمین وسیع و پهناور و کم‌آب ایران، آب و باران ارزش و مقامی خاص دارد و طبعاً فرشته موکل آب نیز از دیگر فرشتگان برتر و ارجمندتر است و عجیب نیست که اگر در اوستا بخشی بزرگ به نام «آبان‌یشت» وجود دارد و از ناهید فرشته موکل آب سخن‌ها رانده شده است. باید گفت که «اردویسور ناهید» اسم رودی نیز است و در اوستا به صورت رودی جاودانی مشخص شده که از فراز کوه «هکر» به دریای فراخ کرت می‌ریزد.

از این رود هزارها رود منشعب می‌شود و در کنار هریک از این رودها قصری هزار ستون با هزار دریچه درخشان برای ناهید برپاست.

با این حال چون تفکیک این چند دسته بقاع و امامزاده‌ها که در ابتدای کار گفتیم، خالی از اشکال نیست، نمی‌توان روی تمام امامزاده‌های موجود خط بطلان کشید، چراکه حقیقت برای همیشه مکتوم نمی‌ماند و به مرور زمان حق از باطل مشخص خواهد شد.

بی‌تردید بررسی تاریخی و باستانی ابنیه و اماکن متبرکه‌ای که امروزه به عنوان مقبره و زیارتگاه مورد وثوق و تأیید مردم است، نشان می‌دهد که علی‌الاصول این مقابر، آرامگاه افرادی است که در طول حیاتشان از بارزترین فضایل اخلاقی در وجود خویش بهره برده‌اند، از این رو با توجه به این مهم بوده که منزل یا آرامگاه ایشان به مرور به محلی برای زیارت اهل دل بدل شده است.

اما بی‌شک برخی از این ابنیه از صحت نسبی برخوردار نیستند و به ائمه معصومان باز نمی‌گردند که البته این مسئله نیز براساس اسناد و مدارک چنانکه گذشت، تأیید شد. با این حال تعداد مقبره‌هایی که محل دفن بزرگان دین و نوادگان ائمه معصومان هستند، کم نیست و چه بسا اهل دلانی که از توسل به این بقاع متبرکه توفیق کسب حاجات خود را داشته‌اند و به صحت تبرک این بقاع معترفند.

منابع

۱. اعلام النساء المومنات، محمد الحسون أم علی مشكور.
۲. اعیان الشیعه، ج ۴، ص ۸۱/۲.
۳. الفصول المهمه، ص ۲.
۴. تابع الموالید، ص ۱۲۴.
۵. تاریخ اجتماعی ایران، ج ۲، ص ۵۵.
۶. تذکره الخواص، ص ۳۵۱.
۷. تشیع علوی و تشیع صفوی، علی شریعتی، ص ۱۱۳.
۸. خاتون هفت قلعه، باستانی پاریزی.
۹. ریاحین الشریعه، ج ۴، ص ۱۴۹.
۱۰. ریاحین الشریعه، ج ۶-۳.
۱۱. زندگانی کریمه اهل بیت، علی اکبر مهدی پور.
۱۲. زندگانی حضرت معصومه (ع) و تاریخ قم، سید مهدی صفی، قم: انتشارات صفی.
۱۳. سایت اوقاف و سایت حرم حضرت معصومه (س) و شهرداری قم.
۱۴. کشف الغمه، ج ۲، ص ۲۳۶.
۱۵. مهرداد بهار، دیان آسیایی، تهران: نشر چشمه، ۱۳۷۵.
۱۶. مارتن ورمازن، آیین میترا، ترجمه بزرگ نادرزاد، تهران: نشر چشمه، ۱۳۷۲.
۱۷. مقامات معنوی حضرت فاطمه معصومه، علی محمد یزدی.
۱۸. مجموعه مقالات کنگره بزرگداشت حضرت فاطمه معصومه، ج ۱ تا ۶.
۱۹. هنریک ساموئل نینبرگ، دین‌های ایران باستان، ترجمه سیف‌الدین نجم‌آبادی، تهران: ۱۳۵۹.

